

Modernistyczne centrum miasta - ewolucja idei Dzielnicy Reprezentacyjnej Gdyni 1926-2007

Maria Jolanta Sołtysik

Modernistyczne centrum miasta jako zagadnienie urbanistyczne nieczęsto było w okresie międzywojennym przedmiotem prac realizacyjnych¹. W porównaniu bowiem do podejmowanych na wielką skalę zarówno w Polsce jak i w całej Europie zadań mieszkaniowych, budowa nowych zespołów śródmiejskich należała do rzadkości. Co więcej, przesłanie pewnej monumentalności i reprezentacyjności, które koncepcja centrum miasta zwykle za sobą niosła, obce było w sensie ideowym awangardzie międzywojennej. Zdeklarowani moderniści zafascynowani byli głównie funkcjonalnym i społecznym aspektem nowoczesnej urbanistyki. Wyrazistym przykładem takiego podejścia były projekty miasta idealnego Le Corbusiera – „Ville Contemporaine”, „Plan Voisin” i „Ville Radieuse” – w których dzielnica centralna składała się z kilkunastu jednakowych wieżowców, rytmicznie ustawionych pośród pasów zieleni. Takie podejście do wspomnianej tematyki miało też swoje odzwierciedlenie w słynnych postulatach Karty Ateńskiej z 1933 r. Zmieniło się to dopiero w połowie lat trzydziestych, kiedy idee symboliki i reprezentacji w urbanistyce ponownie zyskały na znaczeniu.

W tym kontekście ciekawym problemem jest geneza i rozwój idei Dzielnicy Reprezentacyjnej Gdyni. W sensie projektowym w skali Polski zestawiać ją można z koncepcją Dzielnicy Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie, z tą jednak istotną różnicą, że realizacji tej ostatniej praktycznie nie rozpoczęto. Natomiast ze względu na atrakcyjne krojobrazowo położenie na styku miasta z morzem i czas swego powstania założenie gdyńskie ma zupełnie unikatowy charakter - zarówno w skali europejskiej jak i światowej. Podobnie zresztą jak unikalnym zjawiskiem urbanistycznym jest cała Gdynia, wykreowana

w latach międzywojennych od podstaw jako studium dwudziestotysięczne miasto. Pod względem tempa budowy, jej rozmachu i cech stylowych pewne analogie dla niej odnaleźć można jedynie w historii i obliczu przestrzennym stolicy Izraela, Tel Awiwu.

Gdyńska Dzielnica Reprezentacyjna jest miejscem, z którym wiąże się legenda i historia tego miasta. Stanowi ona wyróżnik spośród tysięcy innych miejscowości, swoisty symbol, z którym identyfikują się jej mieszkańcy. Główny trzon zespołu stanowi oś urbanistyczna otwierająca śródmieście na morze, a więc założenie Skweru Kościuszki i Moła Południowego wraz z Basenem Żeglarskim oraz terenami położonymi u jego nasady. Budowę Dzielnicy rozpoczęto z wielkim rozmachem w latach 30. XX w. i mia-

1. Zespół gdyńskiego Kurhausu w 1908 r. już po wytyczeniu ulicy Kurhausweg (tj. późniejszej ul. 10 Lutego). Fragment mapy topograficznej (Königl. Preuss. Landesaufnahme 1908), wydanej w 1909 r., ark. Oxhoeft (zbiory Biblioteki Gdańskiej PAN)

1. Pisze o tym także Jadwiga Roguska, podkreślając że międzywojenne opracowania dotyczące tego tematu, miały raczej charakter teoretyczny i z reguły nie doczekały się realizacji. Por. Roguska J., *Koncepcje centrów wielkich miast w okresie międzywojennym i powojenne kontynuacje* [w:] *Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, p.red. Marii Jolanty Sołtysik i Roberta Hirscha, Gdynia 2009, s. 21-30.

2. Zdjęcie lotnicze z 1925 r., na którym na pierwszym planie widać zespół gdyńskiego letniska z Domem Kuracyjnym, parkiem, ulicą 10 Lutego i zabudową letniskową przy niej (zbiory Muzeum Miasta Gdyni)

ła ona stanowić przestrzenne serce Gdyni, z placem i ekspozycją widokową na morze. Jej kształt łączył architektonicznie miasto z portem i nadmorskim krajobrazem, by - jak to w owym czasie pisano - „granicę zawartą w kamieniu zetknąć z wodą tworząc całość o głębokiej wartości i symbolice”. Realizacja tego zespołu przebiegała według perfekcyjnie opracowanego projektu aż do wybuchu II wojny światowej. I mimo że wówczas została przerwana, to obrana koncepcja na długo pozostała w pamięci ludzkiej. Później, po wojnie, kilkakrotnie jeszcze do niej wracano, choć do kontynuacji inwestycji wówczas nie doszło. Nasze pokolenie - gdynian początków XXI w. - jest kolejnym, które podejmuje ten temat, projektując budowę w tym miejscu prestiżowego centrum kultury. Tak więc koncepcja budowy gdyńskiej Dzielnicy Reprezentacyjnej ma historię tak długą jak samo miasto.

Geneza układu ulicy 10 Lutego i Skweru Kościuszki (1904-1925)

Ażeby poznać genezę układu urbanistycznego gdyńskiej Dzielnicy Reprezentacyjnej, a właściwie jej pierwszego elementu przestrzennego – Skweru Kościuszki - trzeba wrócić do czasów z początku XX w., kiedy Gdynia była jeszcze wsią. Wówczas to na południe od zabudowań wiejskich zaczęło powstawać niewielkie założenie letniskowe. Zarejestrowana w marcu 1904 r. spółka *Ostseebad - Gensenschaft Gdingen*² (Towarzystwo Kąpeli Bałtyckich Gdynia) wybudowała tuż przy plaży kąpielisko, które składało się z dwupiętrowego Domu Kuracyjnego (*Kurhausu*), łazienek damskich i męskich oraz niewielkiego, liczącego 50 m drewnianego pomostu.

Do kąpieliska należała działka o wielkości 2,5 ha, która miała kształt zbliżony do prostokąta o szerokości 80 m i długości ok. 310 m, sięgając od granicy plaży do linii późniejszej ulicy Świętojańskiej. Sam *Kurhaus* stanął w centralnej części tego terenu, otoczony małym parkiem-ogrodem, schodzącym tarasowo do piaszczystego wybrzeża (il. 1). Pierwotnie dojazd do budynku odbywał się wąską drogą prowadzącą od drogi Św. Jańskiej (tak bowiem początkowo nazywano

późniejszą ulicę), wzdłuż północnej granicy parceli.

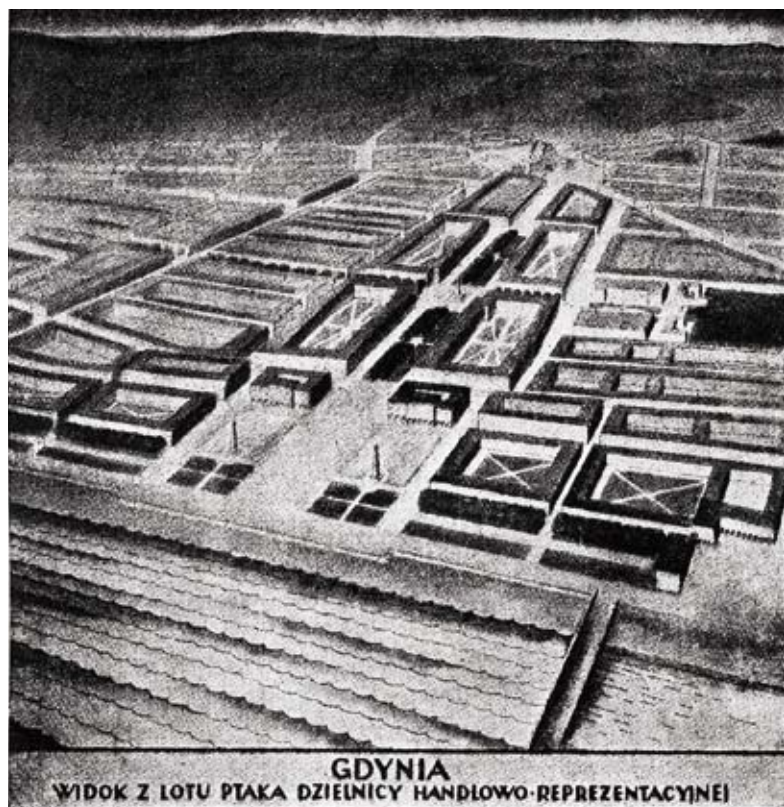
Dwa, a może trzy lata później – z pewnością jednak przed 1908 r. powstała nowa droga dojazdowa do *Kurhausu*. Poprowadzono ją od gdyńskiej stacji kolejowej, omijając od południa wiejskie siedlisko i wytyczając jej bieg po linii prostej na wschód, przez pola gdyńskich gospodarzy, aż do samego budynku. Droga ta, zwana najpierw *Kurhausweg*, a potem *Kurhausstrasse* lub *Kurhausalee* i wreszcie ulicą Kuracyjną lub aleją Kuracyjną, została zaprojektowana z pewnym rozmachem – oczywiście jak na ówczesne warunki. Miała szerokość 12 m i składała się z biegnącej środkiem piaszczystej jezdni (6 m) oraz deptaków po obu jej stronach, obsadzonych dwoma rzędami drzew każdy. Dopiero to ambitne, alejowe rozplanowanie stworzyło wraz z kąpieliskiem zaczątek układu letniska. Bowiem przy tak urządzonej ulicy powstawać zaczęły w drugiej dekadzie XX stulecia domy z pokojami dla letników i wille letniskowe (il. 2).

Warunki do intensywnego rozwoju zabudowy pojawiły się tu jednak dopiero wraz z powstaniem miasta. W jego strukturze ulica Kuracyjna nadała kierunek późniejszej ulicy 10 Lutego, natomiast zespół *Kurhausu* wyznaczył układ późniejszego Skweru Kościuszki.

Narodziny idei: Forum Morskiego (1926)

W 1925 r. przystąpiono do sporządzenia pierwszych planów urbanistycznych Gdyni. Powstały one w Ministerstwie Robót Publicznych w Warszawie, a ich autorami byli dwaj architekci-urbanisci: Roman Feliński – wówczas naczelnik Wydziału VIII (Regulacji) Departamentu Budowlanego tegoż Ministerstwa

3. Pierwszy plan urbanistyczny śródmieścia Gdyni (fragment w widoku perspektywicznym), wykonany przez Adama Kuncewicza pod kierunkiem Romana Felińskiego w 1926 r. (wg „Architektura i Budownictwo” 1926)

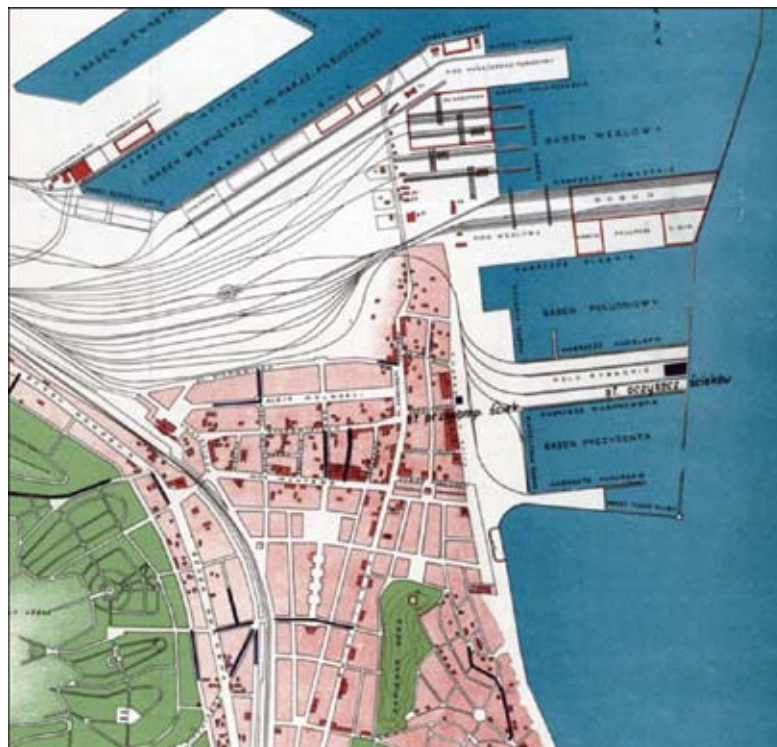

2. *Aus dem Kreise. Gdingen*, „Neustädter Kreis-Zeitung”, 1904, nr 34 i nr 37

i Adam Kuncewicz, jego współpracownik. Roman Feliński był już wówczas bardzo znanym architektem, autorem jednej z pierwszych wydanych w Polsce książek z dziedziny budowy miast, a młodszy o pokolenie Adam Kuncewicz był pracownikiem naukowym i asystentem na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. W przedstawionej przez nich w maju 1926 r. koncepcji³ pojawiła się po raz pierwszy główna idea urbanistyczna Gdyni – idea otwarcia jej centralnej części na morze. Stała się ona motywem przewodnim również wszystkich późniejszych planów śródmieścia, wokół którego zawsze odtąd budowano kompozycję reprezentacyjnej części miasta.

Jako główną oś śródmiejską architekci zaprojektowali biegnącą w stronę morza, rozbudowaną arterię komunikacyjną, usytuowaną pomiędzy granicą budującego się portu, a starym siedliskiem wsi, mniej więcej w linii obecnej ul. Wójta Jana Radtkego. Rozpoczynała się ona placem przed dworcem kolejowym, skąd stopniowo rozszerzającymi się ulicami-alejami - o szerokości najpierw 30, a później 60 m - prowadziła do wielkiego placu nadmorskiego o wymiarach ok.120x230 m (il. 3). Tu właśnie znajdowała się kulminacja przestrzenna całego układu – Forum Morskie - przylegające dłuższym bokiem do brzegu morskiego i zaakcentowane dwoma obeliskami. W jego ukształtowaniu odczytać możemy niewątpliwie inspiracje formą słynnych europejskich placów nadmorskich – Piazzetty di San Marco w Wenecji czy Praça do Comércio w Lizbonie. Natomiast czytelny w koncepcji samej osi pomysł stopniowego odsłaniania perspektywy widokowej na morze poprzez kulisowo rozsuwające się pierzeje, wiązać można zapewne z fascynacją co najmniej jednego z autorów tego założenia arcydziełami klasycznej urbanistyki francuskiej. Mowa tu przede wszystkim o Romanie Felińskim. To on już w 1910 r. w swej książce „Budowa miast” pisał o niezwykłych osiągnięciach urbanistyki Paryża, a także wskazywał na niezrównany wzorzec, jakim dla niego było ukształtowanie centrum miasta Nancy „(...) w którym król polski, Stanisław Leszczyński stworzył właściwe jądro budowli pałacowych złączonych placami o przedziwnej proporcji oraz parkami i ulicami”⁴. W Gdyni do projektowanego reprezentacyjnego założenia śródmiejskiego projektanci włączyli jeszcze Bulwar Nadmorski - szeroką promenadę ze skwerami, która poprowadzona wzdłuż wybrzeża stanowić miała przedłużony na południe widokowy styk miasta z morzem.

Ponieważ projektowana oś reprezentacyjna i Forum Morskie usytuowane zostały po północnej stronie ulicy Starowiejskiej, położony na południe od niej ciąg dawnego gdyńskiego lotniska nie pełnił w tym układzie jakiejś szczególnej roli. Ulica 10 Lutego miała być zwykłą ulicą śródmiejską, nie przewidziano założenia na jej zakończeniu Skweru Kościuszki, a park kuracyjny miał zostać zlikwidowany.

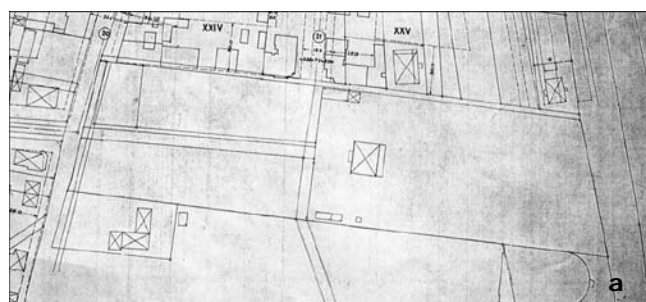

4. Gdynia, plan miasta i portu (fragment), wykonany w 1930 r. wg planu ogólnego miasta z lat 1928-1930 (zbiory Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy)

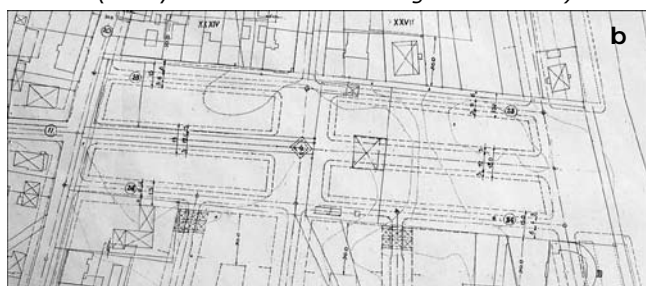
Zatwierdzony w 1926 r. pierwszy plan urbanistyczny Gdyni – mimo iż w swej warstwie przestrzenno-ideowej bardzo ciekawy i inspirujący, musiał jednak zostać w krótkim czasie zmieniony, a wraz z nim zmieniała się wizja gdyńskiej Dzielnicy Reprezentacyjnej.

Skwer Kościuszki i Molo Południowe w latach 1928-1931

Zmieniająca się sytuacja ekonomiczna i nagła konieczność szybkiej budowy bazy do przeładunku węgla w Gdyni wymusiły zmianę koncepcji przestrzennej portu. W 1928 r. rozpoczęły się prace budowlane przy basenach portowych, sięgających znacznie dalej na południe niż pierwotnie zakładano. Spowodowało to w konsekwencji przesunięcie granicy zaplecza portowo-kolejowego ok. 250 m na południe, tam gdzie pierwotnie projektowana była centralna część miasta.

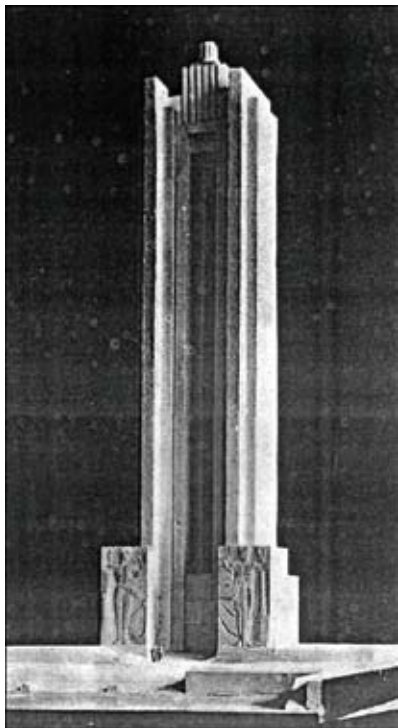

5. Skwer Kościuszki i jego geneza: a. stan przed projektowanym w 1927 r. układem ulic i zieleńców; b. fragment planu szczegółowego śródmieścia z 1927 r. autorstwa Adama Kuncewicza z zaprojektowanym założeniem Skweru Kościuszki (zbiory Archiwum Państwowego w Gdańsku)

3. Szerzej plan ten, podobnie jak inne plany urbanistyczne Gdyni okresu międzywojennego znajdzie Czytelnik w książce poświęconej architekturze i urbanistyce Gdyni: Maria Sołtysik, *Gdynia – miasto dwudziestolecia międzywojennego. Urbanistyka i architektura*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993.

4. Roman Feliński, *Budowa miast*, Lwów 1910, s. 15.

6. Projekt konkursowy Pomnika Zjednoczenia Ziem Polskich, arch. Stanisław Marżyński, I nagroda (wg „Architektura i Budownictwo” 1930)

Przedstawione przez urbanistów pierwsze założenie reprezentacyjne znalazło się w ten sposób na samym skraju śródmieścia, a wielki plac – Forum Morskie – utracił szansę na bezpośredni kontakt z morzem i swój sens przestrzenny. Tkwiący u podstaw koncepcji urbanistycznej miasta postulat otwarcia na morze stał się w tej sytuacji trudny do zrealizowania. Zaistniała pilna potrzeba przeprojektowania układu śródmieścia.

W nowym, pochodzącym z 1928 r. projekcie jego autor - Adam Kuncewicz - przesunął na południe linię głównej kompozycyjnej osi śródmieścia. Nałożył tę funkcję na ulicę 10 Lutego - jedyny ciąg uliczny, który wychodził poza zamknięty obręb portu i prowadził w kierunku zbudowanego właśnie, drewnianego mola Żeglugi Przybrzeżnej. Molo to, liczące 151 m i wkrótce przedłużone aż do 270 m powstało w miejscu dawnego pomostu kuracyjnego na osi dawnego gdynskiego lotniska. Jednakże w nowym projekcie

w miejscu tego dopiero co przecież zbudowanego mola przewidziano masywny pirs portowy – jeszcze dłuższy, szerszy i już nie drewniany. Projektant nadał mu formę wydłużonego i rozszerzającego się w kierunku wschodnim trapezu, zakończonego Basenem Żeglarskim (il. 4). Pirs ten był ostatnim, najbardziej wysuniętym na południe pirem gdyńskiego portu, stąd też nazwano go Molem Południowym.

Przystosowując układ ulicy 10 Lutego do nowej roli Adam Kuncewicz zwiększył jej szerokość do 28 m. Zaakcentował też jej wschodnie zakończenie, tuż za linią ulicy Świętojańskiej, projektując tu rodzaj placu-alei, któremu nadano nazwę Skwer Kościuszki. Powstał on na dawnej działce Domu Kuracyjnego, częściowo nawiązując do jej istniejącego rozplanowania. Skwer Kościuszki łączył się z ciągiem Bulwaru Nadmorskiego i stanowić miał pewne echo projektowanego w 1926 r. placu nadmorskiego – jego namiastkę w zupełnie innej skali i innej sytuacji. Otrzymał formę wydłużonego ciągu komunikacyjnego o wymiarach 85 m na 310 m, z centralnie umieszczoną osią ulicowo-parkową, zieleńcami i dwiema ulicami równoległymi, wspomagającymi układ od północy i południa (il. 5ab). Wzdłuż tych ulic projektowano jednostronnie wysoką, pięciokondygnacyjną zabudowę zwartą, a sam Dom Kuracyjny przeznaczony został do wyburzenia.

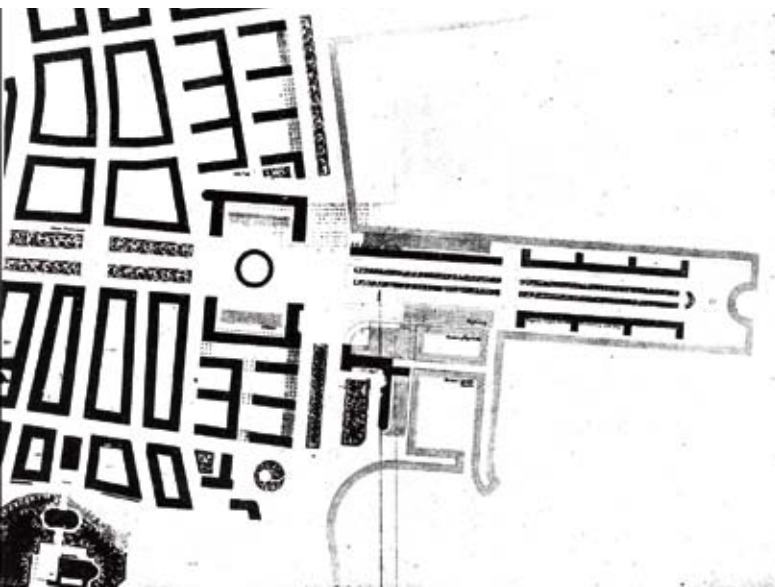
Oceniając jakość przestrzenną zaproponowanego przez Adama Kuncewicza układu głównej osi miejskiej trzeba podkreślić, że jej kształt był efektem trudnego kompromisu między potrzebami miasta i ekspansywnie rozwijającego się portu. Rozwiązanie to nie przedstawiało się ani tak monumentalnie jak pierwotna koncepcja z 1926 r., ani tak elegancko jak ona. Wprawdzie rozsuniecie linii zabudowy wzdłuż Skweru Kościuszki pełnić miało rolę quasi-placu otwierającego panoramę widokową na morze i Molo Południowe, lecz problem połączenia Skweru z tymże Molem pozostawał jeszcze niezauważony i przestrzenie nierozwiązane.

Pierwszą szansą na włączenie układu Mola Południowego w strukturę śródmieścia stało się dopiero ogłoszenie i rozstrzygnięcie w 1930 r. konkursu na Pomnik Zjednoczenia Ziem Polskich. Pomnik zamierzano bowiem wzniesić właśnie na końcu Mola, u nasady Basenu Żaglowego, co wymagało oczywiście jego czytelnego

7. Układ Mola Południowego i Basenu Żeglarskiego: a. w projekcie portu z 1931 r.; b. zrealizowany w 1936 r. (zbiory Muzeum Miasta Gdyni)

8. Pierwszy projekt Dzielnicy Reprezentacyjnej, wykonany prawdopodobnie przez Jerzego Müllera w 1932 r. (wg „Biuletyn Urbanistyczny” 1938)

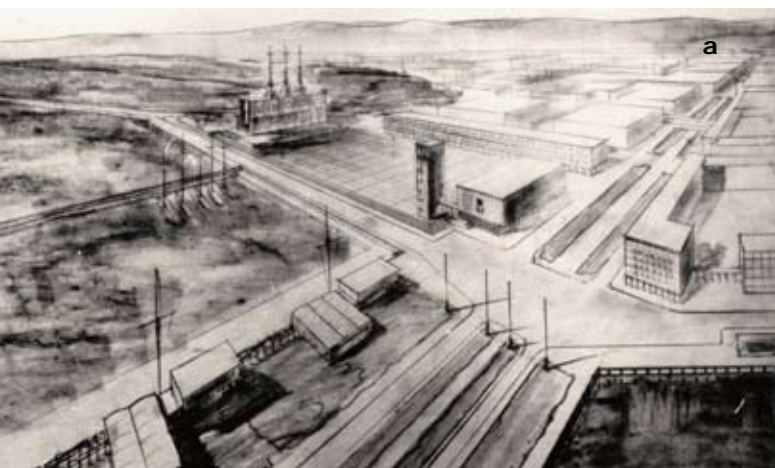
nego powiązania z układem głównej osi śródmieścia. Jedną z najciekawszych prac konkursowych był nagrodzony pierwszą lokatą projekt Stanisława Marzyńskiego, zainspirowany symbolem „bramy na świat”⁵. Do jego realizacji jednak nie doszło, ponieważ wkrótce wprowadzone zostały dość zasadnicze zmiany do koncepcji budowy samego Mola. Pomysł pomnika na jego końcu jednak przetrwał, choć już w innym kształcie - kształcie obelisku - i od tamten element przestrzenny obecny był we wszystkich opracowaniach dotyczących tej części miasta. Miał być jednym ze znaków przestrzennych Gdyni (il. 6).

Kształt przestrzenny Dzielnicy Reprezentacyjnej (1931-1938)

Wydarzeniem, które ponownie dało szansę atrakcyjnego zaprojektowania styku gdyńskiego śródmieścia z morzem była zmiana koncepcji budowy Mola Południowego, dokonana w 1931 r. Wówczas powstał pomysł jego ukształtowania w formie szerokiego pirsu, już jednak nie trapezowego, lecz zarysowanego

5. „Architektura i Budownictwo”, 1931, z. 4/5.

9. Projekt Dzielnicy Reprezentacyjnej wykonany przez Stanisława Filipkowskiego w czerwcu 1938 r. - koncepcja przyjęta do realizacji: a. widok perspektywiczny; b. plan (zbiory własne autorki)

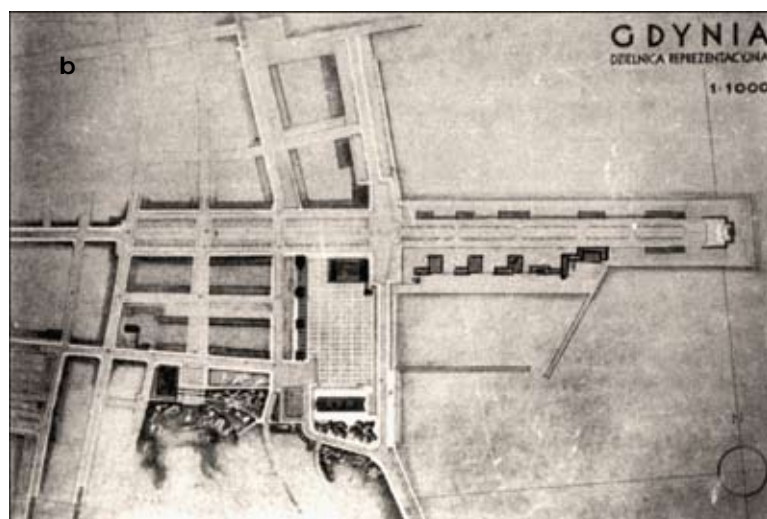
w ten sposób, by w pełni stanowić mógł przedłużenie głównej osi miejskiej - ulicy 10 Lutego i Skweru Kościuszki - na całej szerokości tego ostatniego. Był to bardzo oryginalny zamysł otwarcia i wyeksponowania głównej części śródmieścia na morze, który okazał się szczęśliwy i brzemenny w skutkach dla całego śródmieścia. Legł on bowiem u podstaw nowej koncepcji budowy Dzielnicy Reprezentacyjnej w Gdyni.

Idea takiego ukształtowania Mola Południowego zrodziła się - jak można przypuszczać - w wyniku współpracy projektantów portu i miasta, a w szczególności zaś inż. Tadeusza Wendy, z ówczesnym kierownikiem Oddziału Zabudowy Wydziału Technicznego Komisarjatu Rządu inż. arch. Jerzym Müllerem. W 1931 r. Tadeusz Wenda przedstawił projekt szerokiego na 120 m i wychodzącego na ponad 620 metrów w morze Mola Południowego oraz położonego u jego nasady Basenu Żeglarskiego (zwanego wówczas Żaglowym lub Jachtowym). Później sam zarys Basenu Żeglarskiego jeszcze uległ pewnej korekcie, a jego akwen powiększeniu (il. 7ab).

Jednocześnie urbaniści przystąpili do obmyślenia najbardziej efektownego sposobu połączenia ze śródmieściem. Już w 1932 r. inż. Jerzy Müller przedstawił pierwszy szkic koncepcyjny Dzielnicy Reprezentacyjnej, obejmującej tereny Mola Południowego i tereny położone przy Basenie Żeglarskim i Basenie Prezydenta (il. 8). Wkrótce okazało się, że szkic ten stał się dopiero początkiem działań projektowych nad kształtem przestrzennym tego prestiżowego dla Gdyni i symbolicznego zespołu.

Intensywne prace nad wyłonieniem koncepcji Dzielnicy Reprezentacyjnej rozpoczęły się z chwilą, gdy w 1936 r. ukończono budowę Mola Południowego. Wówczas rozpisany został konkurs architektoniczno-urbanistyczny na rozplanowanie jego terenów oraz „terenów położonych u jego nasady, a także na projekt Żeglarskiego Ośrodka Morskiego przy Basenie Żaglowym”⁶. Oceniona najwyżej praca autorstwa Bohdana Damięckiego i Tadeusza Sieczkowskiego przyjęta została do realizacji jedynie w części dotyczącej samego

6. „Architektura i Budownictwo”, 1937, nr 2, s. 43-58.

10. Dom Żeglarza Polskiego, obecnie Wydział Nawigacyjny Akademii Morskiej w Gdyni, zbudowany w latach 1938-1940 wg projektu Bohdana Damińskiego i Tadeusza Sieczkowskiego (fot. Maria J. Sołtysik)

Mola. Natomiast układ terenów przyległych do niego miał stać się tematem dalszych studiów, prowadzonych w Pracowni Projektów przy Komisariacie Rządu w Gdyni pod kierunkiem Stanisława Filipkowskiego.

Rozważano zwłaszcza problem usytuowania Bazyliki Morskiej, biorąc pod uwagę jej lokalizację albo na Kamiennej Górze – jak to było już wcześniej ustalone – albo też przy nowoprojektowanym reprezentacyjnym placu nadmorskim. Wykonywane studia projektowe przedstawiane były w różnych wariantach na trzech konferencjach – pierwszej w lipcu 1937 r. pod przewodnictwem Wicepremiera Eugeniusza Kwiatkowskiego i przy współdziałaniu prezydenta Ignacego Mościckiego, następną w grudniu 1937 r. pod przewodnictwem prof. Tadeusza Tołwińskiego z udziałem ośmiu rzeczoznawców-urbanistów, oraz ostatniej,

odbytej w kwietniu 1938 r. Wówczas wyniki prac zostały zaakceptowane zarówno przez ekspertów jak i wszystkie zainteresowane strony⁷.

Ostateczny projekt Dzielnicy Reprezentacyjnej gotowy był w czerwcu 1938 r. (**il. 9**). Łączył on w sobie osiowy układ Mola Południowego będącego przedłużeniem ulicy 10 Lutego i Skweru Kościuszki oraz placowe założenie nowego Forum Morskiego, projektowanego u nasady Basenu Żaglowego. Wzdłuż osi Mola założono szeroką aleję prowadzącą do umieszczonego na jego końcu Pomnika Zjednoczenia Ziemi Polskich, zaprojektowanego w formie wysokiego obelisku przez Wacława Tomaszewskiego.

7. Stanisław Filipkowski, *Dzielnica reprezentacyjna portowego miasta Gdyni*, „Biuletyn Urbanistyczny” 1938, nr 2, s. 43-50.

11. Widok z Kamiennej Góry na zespół Basenu Żeglarskiego i Mola Południowego z dawnym Domem Żeglarza Polskiego (fot. Maria J. Sołtysik 2009)

Głównym elementem kompozycyjnym Dzielnicy Reprezentacyjnej miał być jednak położony na południe od tej osi obszerny plac - Forum Morskie (250 x 110 m). Plac ten wyniesiony został ok. 5 m nad poziom morza, a jego dłuższy bok, schodził trybunami dla widzów do brzegów Zatoki i do Basenu Żaglowego. Dominantą architektoniczną placu stanowiła wyłonią w konkursie architektonicznym w 1934 r. Bazylika Morska, zaprojektowana przez Bohdana Pniewskiego, inspirowana formą trójmasztowca i zawierająca symboliczny znak Polski morskiej jednoczącej ziemie trzech zaborów. Bazylika zamykać miała południową pierzeję placu. Również w pierzei północnej stanąć miał obiekt o wyrazistej architekturze. Sytuowano tu bowiem ratusz, a pomysł jego budowy na Forum Morskim nawiązywał niewątpliwie do słynnego ratusza w Sztokholmie, stanowiącego morską wizytówkę tego miasta. Ściana zachodnia gdyńskiego Forum zamknięta została ciągiem jednolicie ukształtowanych budynków z podcieniami w przyziemiu. Po drugiej, północnej stronie Mola Południowego, przy Basenie Prezydenta zlokalizowany miał być zespół administracyjny, lecz jego kształt architektoniczny nie został jeszcze wówczas bliżej zdefiniowany.

Jest wszakże charakterystyczne, że projektanci włączyli w układ Dzielnicy Reprezentacyjnej także plac pod Kamienną Górą, tj. Plac Grunwaldzki, który był przewidywany w tym miejscu już w planach śródmieścia Gdyni z końca lat dwudziestych. Stanowił on przestrzenne zakończenie projektowanego przedłużenia osi ulicy Żeromskiego i jej rozwinięcia, dynamicznie rozszerzającego się w kierunku podnóża Kamiennej Góry. Plac Grunwaldzki był miejscem gdzie uroczysto obchodzono Święto Morza latem 1939 r.

Całość założenia Dzielnicy Reprezentacyjnej zakomponowano z dużym rozmachem, a jej asymetryczny układ pozwolił ustrzec się przed przesadną monumentalnością. Kompozycja łączyła w sobie pierwiastki funkcjonalizmu z nowoczesnie pojmowanym projektowaniem krajobrazowym, eksponującym morską sylwetę miasta jako nośnik cech reprezentacyjnych i symbolicznych.

Projekt ten, zaaprobowany przez wszystkie zainteresowane gremia oraz rozpropagowany w prasie, zdobył sobie znaczną akceptację społeczną. Jego realizację rozpoczęto już w 1938 r. Przed wrześniem 1939 r. powstał na końcu mola budynek Stacji Rybackiej, zaawansowano budowę Domu Żeglarza Polskiego (il. 10) i częściowo urządzono zieleńce biegnące

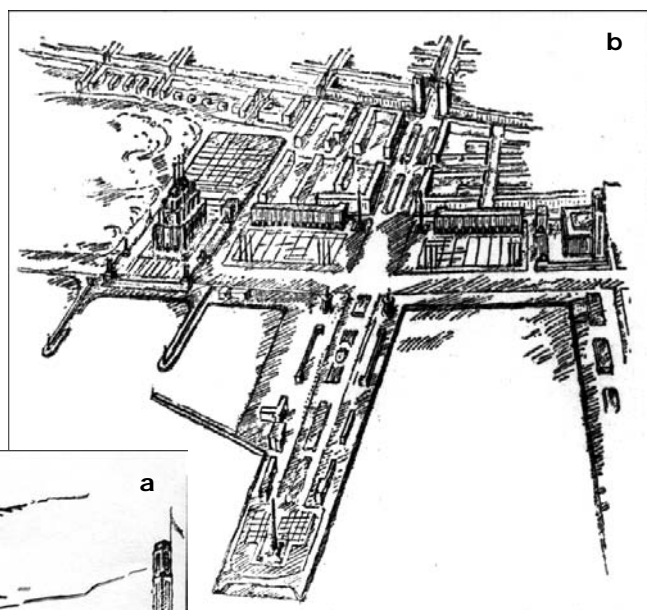
środkiem Mola. Dziś zespół Mola Południowego wraz z Basenem Żeglarskim stanowi najatrakcyjniejsze widokowo i turystycznie miejsce w Gdyni – morską wizytówkę miasta (il. 11).

Pochwała monumentalizmu - propozycja dyskusyjna z 1938 r.

Dyskusji nad kształtem przestrzennym Dzielnicy Reprezentacyjnej bardzo żywo przyglądała się gdyńska prasa i gdyńska publiczność. Jednakże sposób, w jaki włączył się do niej Stefan Rudolf - architekt związany ze środowiskiem warszawskim, który od niedawna przebywał w Gdyni - był dość niespotykany. W 1938 r. opublikował on bowiem i opatrzył komentarzem rozwiniętą w specyficzny sposób koncepcję Dzielnicy.

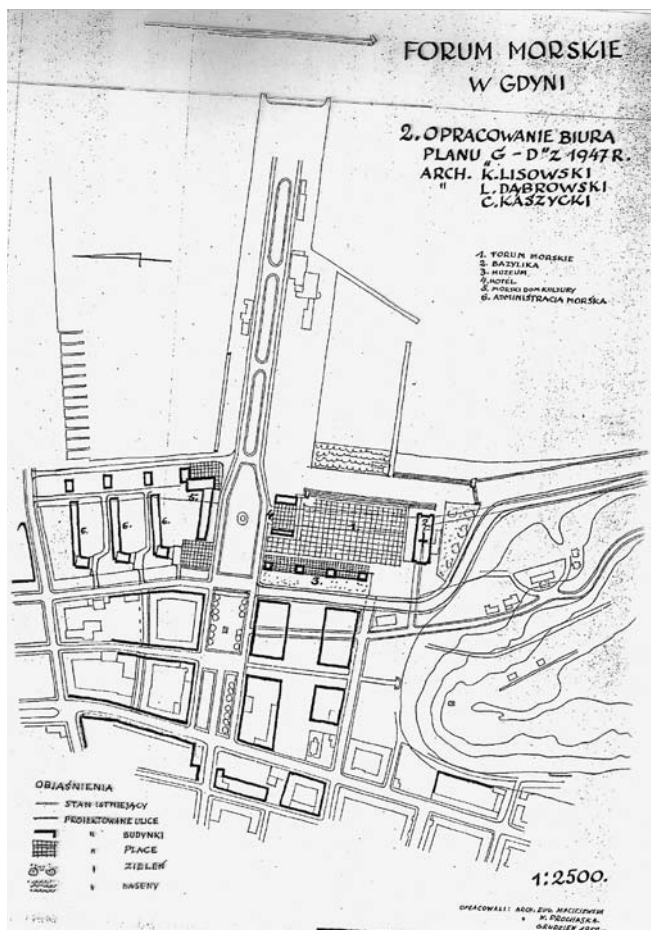
Bazowała ona na projekcie Stanisława Filipkowskiego, ale była jego zdwojoną i mocno zmonumentalizowaną wersją, w której dodano symetryczne odbicie układu placowego po drugiej stronie Mola Południowego (il. 12ab). Widzimy w niej dwa połączone ze sobą wielkie place otoczone kolumnadami, symetrycznie rozmieszczone bryły Bazyliki Morskiej oraz ratusza, dalej kolumnowe znicze, a także dwie wieże połączone ze sobą w formie łuku triumfalnego na skrzyżowaniu ul. 10 Lutego i Świętojańskiej. Wszystko to w rygorze symetrii i monumentalizmu, cech tak charakterystycznych dla końca lat trzydziestych. W tym duchu też opisywał autor swoją koncepcję: „Dzielnica reprezentacyjna Gdyni winna tworzyć wielkie i monumentalne założenie miejskie (...). Sercem tego założenia ma być duży plac, położony symetrycznie na osi, prowadzącej przez molo południowe (...)”⁸. W innym miejscu dodawał jeszcze, że przestrzeń ta nigdy nie będzie za wielka, a jest bardzo potrzebna na wszelkie zebrania publiczne, manifestacje i defilady.

8. Stefan Rudolf, *Forum Morskie*, 1938

12. Koncepcja dyskusyjna z przyjętym do realizacji projektem Dzielnicy Reprezentacyjnej, arch. Stefan Rudolf, 1938: a. widok od strony morza; b. widok z lotu ptaka

13. Pierwsza powojenna koncepcja kontynuacji budowy Dzielnicy Reprezentacyjnej Gdyni, opracowana w 1947 r. przez urbanistów z Biura Planu G-D: Kamila Lisowskiego, L(eszka?) Dąbrowskiego i Czesława Kaszyckiego (zbiory własne autorki)

Przedstawiony przez inż. Stefana Rudolfa pomysł przeprojektowania układu, przesycony był aż nazbyt widocznym upodobaniem do totalitarnej estetyki. Nie wzbudził on w końcu lat trzydziestych entuzjazmu w Gdyni; nie wpłynął też na zmianę przyjętej do realizacji koncepcji przestrzennej Dzielnicy.

Lata 1939-1945

W czasie wojny śródmieście Gdyni praktycznie uniknęło większych zniszczeń. Bardzo mocno ucierpiało natomiast port, a w tym również nabrzeża Mola Południowego i Basenu Żeglarskiego. W początkach lat

czterdziestych, a więc w okresie okupacji, na terenie projektowanej przedtem Dzielnicy Reprezentacyjnej pojawiły się jednak dwa nowe elementy przestrzenne.

Pierwszym była zasadzona przez Niemców wysoka aleja topolowa, której szpaler stanowić zaczęła i do dziś stanowi barierę widokową, oddzielającą śródmieście od Basenu Żeglarskiego. Drugi to już nieistniejąca, a zbudowana w 1942 r. pod Kamienną Górą *Stadthalle* – duża hala widowiskowa połączona z lokalem rozrywkowym. Stała ona u zbiegu ulic Sienkiewicza, Armii Krajowej i Sędzickiego, a z uwagi na swą nieciekawą architekturę i wysoki dwuspadowy dach nazwana została przez gdynian „stodołą”. Po wojnie budynek ten był siedzibą różnych teatrów⁹, aż do 1960 r., kiedy to po generalnym remoncie doszczętnie splonął.

Próby kontynuacji idei i konkurs architektoniczny z 1956 r.

Koniec lat czterdziestych był w Gdyni – podobnie jak w całej Polsce – okresem odbudowy. Przywrócono dawny kształt basenów przylegających do Mola Południowego – dokończono także przerwana przez wojnę budowę Domu Żeglarza Polskiego. Jednakże nie miał on być użytkowany zgodnie ze swym pierwotnym przeznaczeniem, lecz przekazany jako budynek szkolny Państwowej Szkole Rybołówstwa Morskiego (obecnie mieści się tu Wydział Nawigacyjny Akademii Morskiej).

Jednocześnie urbaniści, wśród których było również kilku pracujących w Gdyni przed wojną, zaczęli snuć projekty dokończenia dzieła reprezentacyjnego ukształtowania styku miasta z morzem. Były to plany, które w mniejszym lub większym stopniu kontynuowały sposób myślenia projektantów przedwojennych. Widać jednak pewną zmianę w rozłożeniu akcentów przestrzennych. Planiści powojenni przykładali równie dużą uwagę do terenów położonych po północnej stronie Mola Południowego przy Nabrzeżu Prezydenta, co do tych po stronie południowej, przy Basenie Żeglarskim.

9. *Musical, operetki, wodewile* (p. red. S. Kitowskiego), Gdynia 2008, s. 7

14. Muszla koncertowa na Placu Grunwaldzkim pod Kamienną Górą zbudowana w latach pięćdziesiątych XX w. (fot. Maria J. Sołtyś)

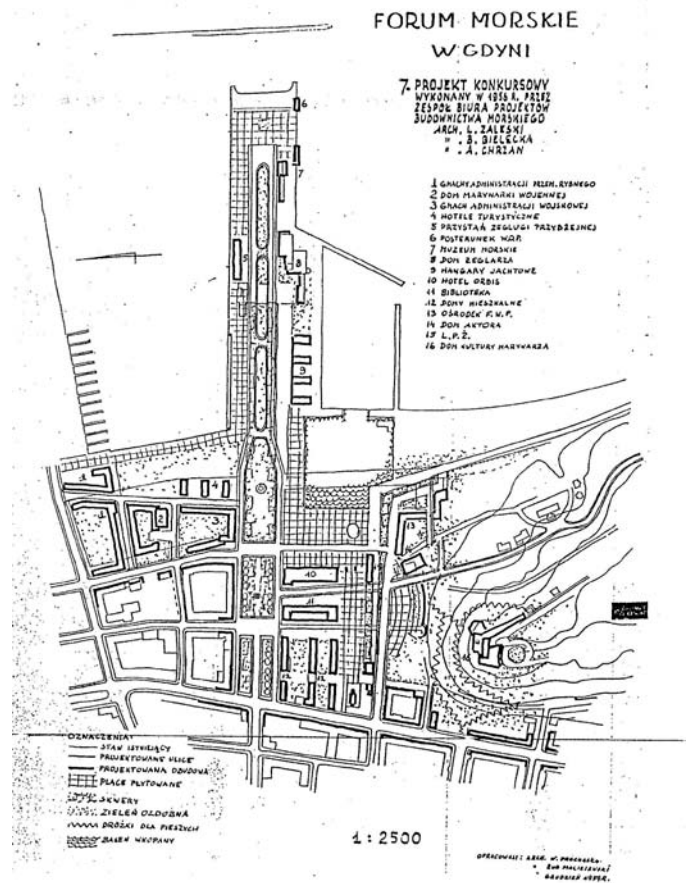

Jako pierwszy, w 1947 r., Kamil Lisowski wraz z L.(Leszkiem?) Dąbrowskim i Czesławem Kaszyckim z Biura Planu G-D opracowali projekt (il. 13), który w sensie planistycznym był dość czytelnym nawiązaniem do projektu Stanisława Filipkowskiego z 1938 r. Głównym elementem zespołu pozostało placowe założenie Forum Morskiego, otwarte szeroko na Basen Żeglarski. Koncepcja z 1947 r. stanowiła jednocześnie ostatnią, w której pojawia się idea Bazyliki Morskiej - i to w formie takiej, jak ją ukształtował Bohdan Pniewski. Naprzeciw niej nie lokalizowano już ratusza, a zamiast niego jako akcent wysokościowy znalazł się hotel. Przewidziane zostały również inne korekty programowe. Od zachodu układ placu zamykał ciąg zabudowań muzeum, a projektowany tu przedtem zespół administracyjny - teraz w formie trzech wydłużonych i usytuowanych prostopadłe do Nabrzeża Prezydenta bloków - znalazł się po północnej stronie Alei Zjednoczenia (dziś Jana Pawła II). Obok nich stanąć miał morski dom kultury. W koncepcji Lisowskiego i jego kolegów z Biura G-D zaznaczono również przedłużenie linii ulicy Żeromskiego na południe. Nie była to już jednak szeroka oś przestrzenna jak u Filipkowskiego, lecz jedynie ciąg pieszy, poprowadzony do podnóża Kamiennej Góry i zakończony półokrągłym pawilonem. Być może już wówczas myślano o usytuowaniu tu muszli koncertowej, która faktycznie nieco później w tym miejscu i przy urządzonym ponownie Placu Grunwaldzkim powstała (il. 14).

W 1949 r. zapadła decyzja ustawienia na osi Mola Południowego - w miejscu gdzie niegdyś stał Dom Kuracyjny - Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej. Jego wykonanie powierzono wybitnemu rzeźbiarzowi, Marianowi Wnukowi, a odsłonięcie pomnika miało miejsce w 1953 r. Monument ten, o wyraźnie propagandowym przesłaniu politycznym, był jednak w sensie artystycznym świetnie zrobiony i dobrze wpisany skalą oraz formą w całość założenia Skweru Kościuszki-Alei Zjednoczenia. Przez długie lata stanowił zresztą dominantę przestrzenną tej części miasta, aż do 1990 r., kiedy to został zdemontowany.

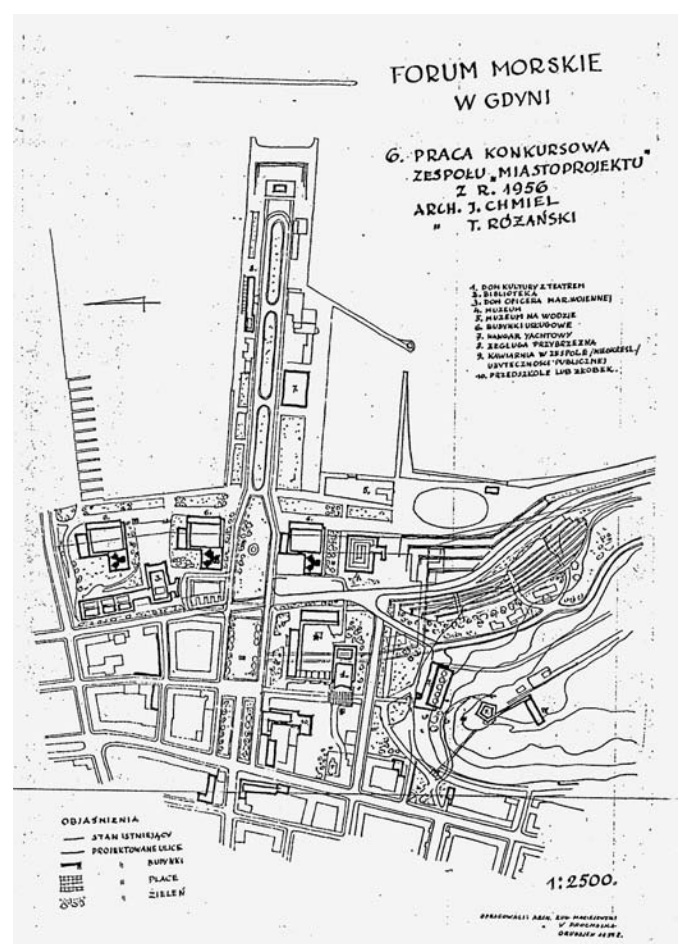
Przez całe lata pięćdziesiąte rejon dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej był przedmiotem prac studialnych urbanistów z różnych trójmiejskich pracowni projektowych. W roku 1956 został zorganizowany konkurs urbanistyczny na rozplanowanie tego terenu, który teraz nosił nazwę „Forum Morskie” w Gdyni. Wyniki konkursu stać się miały materiałem dla dalszych działań realizacyjnych, a znane są one z wykonanego w 1959 r. podsumowania, przedstawionego szkicowo, w ujednoczonej formie graficznej i ideowej przez dwóch architektów: Włodzimierza Prochaskę i Eugeniusza Maciejewskiego. Obaj oni należeli do czynnych projektantów gdyńskich jeszcze przed wojną i znakomicie znali istotę tej problematyki.

Zespół Forum Morskiego powstać miał na miejscu dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej, obejmując swym zasięgiem teren po obu stronach Mola Południowego i sięgając na zachód aż do linii ul. Świętojańskiej. Program przestrzenny był bardziej niż dotąd rozbudowany, choć wyraźnie już inny, dostosowany do nowej sytuacji politycznej. Przede wszystkim nie

15. Koncepcja konkursowa na „Forum Morskie w Gdyni” z 1956 r. autorstwa architektów z Biura Projektów Budownictwa Morskiego w Gdańsku: Lecha Zaleskiego, Barbary Bieleckiej i Andrzeja Chrzana (zbiory własne autorki)

16. Koncepcja konkursowa na „Forum Morskie w Gdyni” z 1956 r. autorstwa architektów Józefa Chmiela i Tadeusza Różańskiego (zbiory własne autorki)

17. Gdynskie Akwarium na Molo Południowym, część wschodnia, zbudowana w latach 1967-70 wg projektu Lecha Zaleskiego (fot. Maria J. Soltysik)

było już mowy o umieszczeniu tu Bazyliki Morskiej czy ratusza – te dwa symbole władzy duchowej i samorządowej nie mogły zaistnieć w nowej rzeczywistości ustrojowej. Przewidywano natomiast lokalizację morskiego domu kultury, biblioteki, muzeum, domu oficera oraz zespołu administracyjnego i hotelowego. Na Molu Południowym zamierzano zbudować dworzec żeglugi przybrzeżnej i ośrodek sportów wodnych. Analizując dziś wykonane wówczas prace szczególną uwagę zwracają dwie, które wychodziły z zupełnie różnych założeń ideowo-przestrzennych.

Pierwszą była koncepcja przestrzenna zespołu z Biura Projektów Budownictwa Morskiego w Gdańsku, wykonana pod kierunkiem Lecha Zaleskiego (il. 15). W pewnym stopniu kontynuowała ona międzywojenne ustalenia projektowe dla tego terenu – choć wiele też było zmian. Proponowała przede wszystkim dość istotne powiększenie Basenu Żeglarskiego i utworzenie w głębi lądu dodatkowego akwenu jachtowego. Architekci zmniejszyli tym samym wielkość głównego placu i przesunęli jego układ na zachód, łącząc go z Placem Grunwaldzkim oraz prowadząc szerokim ciągiem placowym aż do kościoła Najświętszej Marii Panny. Od zachodu układ placu nadmorskiego został zamknięty dużą bryłą hotelu i stojącej za nim biblioteki. W miejscu dawnej bazyliki morskiej stanąć miał ośrodek wczasowy F.W.P, a po północnej stronie Mola Południowego, przy Nabrzeżu Prezydenta usytuowany został zespół administracji morskiej, dom marynarza oraz trzy hotele turystyczne. Na samym Molu, przy Nabrzeżu Pomorskim zlokalizowano przystań żeglugi przybrzeżnej, a po obu stronach dawnego Domu Żeglarza muzeum morskie i ciąg hangarów jachtowych. Wzdłuż Nabrzeża Pomorskiego i Nabrzeża Prezydenta ukształtowano szeroki bulwar nadmorski.

Zupełnie inaczej przedstawiał się projekt wykonany przez Józefa Chmiela i Tadeusza Różańskiego z gdańskiego Miastoprojektu (il. 16). Ich praca zu-

pełnie odcięła się od koncepcji międzywojennych, czego głównym znakiem była całkowita rezygnacja z idei placu nadmorskiego przy Basenie Żeglarskim. Plac miał zostać zabudowany dużym gmachem muzeum i bliżej nieokreślonym kompleksem usługowym. Zaproponowano natomiast niewielkie rozszerzenie placowe po północnej stronie Mola Południowego, sytuując przy nim dom oficera i dwa zaprojektowane bliźniaczo zespoły usługowe. W centralnej części całego założenia stanąć miał dom kultury z teatrem, a na południe od niego, już na zboczu Kamiennej Góry, wielka biblioteka. Północno wschodnie zbocze Kamiennej Góry, pozbawione zadrzewienia, miało zostać przeznaczone na tarasy widokowe, a na szczycie wzniesienia sytuowano kawiarnię.

W sumie jednak żadna z koncepcji konkursowych nie została przyjęta do całościowej realizacji, choć trzeba stwierdzić, że część obiektów zrealizowanych tu w następnych 30 latach miała lokalizację zbliżoną do tej, jaką wskazywał dla nich projekt Lecha Zaleskiego i jego zespołu

Doraźne inwestycje lat 1960-1990

Lata sześćdziesiąte, siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XX w. były okresem, kiedy teren dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej traktowano jako obszar

18. Dworzec Żeglugi Przybrzeżnej na Molo Południowym w Gdyni, zbudowany w latach 1973-75 wg projektu Lecha Zaleskiego (fot. Maria J. Soltysik)

19. Teatr Muzyczny w Gdyni, zbudowany w latach 1971-79 wg projektu Józefa Chmiela i Daniela Olędzkiego (fot. Maria J. Sołtysik)

doraźnie podejmowanych, wielkokubaturowych inwestycji. Nie był on widziany całościowo, jako zdefiniowany zespół urbanistyczny, lecz wyrwykowo, na miarę bieżących potrzeb i możliwości. Chlubny wyjątek stanowią tylko te realizacje, które lokalizowano w obrębie samego Mola Południowego i które kontynuowały zamysł przestrzenny powzięty jeszcze w okresie międzywojennym.

Jako pierwsze, na końcu Mola Południowego, powstało Gdyńskie Akwarium (1967-70, **il. 17**), a nieco później w jego pobliżu Dworzec Żeglugi Przybrzeżnej (1973-75, **il. 18**). Oba obiekty wykonano według projektu Lecha Zaleskiego – tego samego architekta, który w latach pięćdziesiątych brał udział w konkursie na Forum Morskie. Oba też prezentują ciekawą architekturę, świetnie dopasowaną skalą i charakterem do nadmorskiego krajobrazu. W tym samym czasie powstały też wzdłuż linii Basenu Żeglarskiego hangary jachtowe, niskie i dobrze wpisane w układ terenu.

Dwa kolejne prestiżowe gmachy wzniesione na terenie dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej zlokalizowano u podnóża Kamiennej Góry. Były to: Teatr Muzyczny (1971-79, **il. 19**)¹⁰ i usytuowany obok niego Hotel „Gdynia”. Mimo iż obiekty te stoją w bezpośrednim sąsiedztwie, stanowią względem siebie ostry dysonans przestrzenny. Ciekawa, rozrzeźbiona bryła teatru, autorstwa Józefa Chmiela i Daniela Olędzkiego, przytłoczona została wielką, prostopadłościenną kubaturą hotelu, którego typowy projekt zakupiono w latach 80. od szwedzkiej sieci hotelowej. Realizacja hotelu – będąca przez długie lata najwyższą i najbrzydszą w całej Gdyni – do dziś prawdziwie urąga regułom skali i formy stosownej dla tak eksponowanego miejsca.

Lata 1990-1996.

Wielkie wizje - małe realizacje

Dokonany w 1989 r. przełom polityczny pociągnął za sobą również przełom w myśleniu o przestrzeni miasta. Pierwszym jego widocznym znakiem było

usunięcie Pomnika Wdzięczności ze Skweru Kościuszki. Poszukiwanie tożsamości, powrót do przerwanej tradycji i sięganie do korzeni – pozostające dotąd jakby w „sferze zakazanej” – stało się jawną i coraz powszechniejszą praktyką. W Gdyni zaczęto znów poszukiwać zagubionych wartości przestrzennych, a rejon Mola Południowego zobaczono ponownie jako potencjalną wizytówkę miasta. Nie wszystkie jednak koncepcje okazały się udane.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. wykonano dwa znaczące projekty dotyczące interesującego nas terenu. Niemal jednocześnie powstała koncepcja zlokalizowania na osi Skweru Kościuszki biurowca *World Trade Center* w kształcie wielkiego łuku triumfalnego i koncepcja zlokalizowania na zakończeniu Mola Południowego „Daru Pomorza”. Ten pierwszy projekt – choć ideowo frapujący – w sposób zdecydowany likwidowałby unikalny krajobrazowo charakter tego ciągu, przytłaczając go wielką skalą i „urzędniczym” charakterem. Koncepcja ustawienia „Daru Pomorza” w suchym doku na końcu Mola Południowego, tam gdzie niegdyś miał stanąć Pomnik Zjednoczenia Ziemi Polskich, była znacznie bardziej dostosowana do charakteru i historycznej tradycji zespołu. Jednakże i ona niosła za sobą wiele aspektów negatywnych, takich

20. Praca odznaczona I nagrodą w konkursie na Pomnik Marynarza Polskiego w 2006 r., autorstwa Tadeusza Pietrzkiwicza, Wojciecha Sęczawy i Tomasza Celewicza z Gdańska (fot. Maria J. Sołtysik)

10. 1947-1997. 50 lat dorobku architektów Wybrzeża Gdańskiego (red. J. Ciemnołoński, K. Pławiński, J. Poklewski-Koziełło), Gdańsk 2000.

21. Muzeum Miasta Gdyni, zbudowane w 2007 r. wg projektu Krzysztofa Kozłowskiego (fot. Maria J. Sołtysik)

jak np. konieczność zlokalizowania przy nim dodatkowego obiektu kubaturowego, czy też fakt uczynienia z pięknego żaglowca czegoś w rodzaju sztucznej atrakcji stojącej w zagłębieniu w ziemi.

Z pewnością najważniejszym pomysłem dla tego zespołu była idea ponownego postawienia na osi Mola Południowego wybitnego i symbolicznego akcentu rzeźbiarskiego. W 2006 r. ogłoszono konkurs na Pomnik Marynarza Polskiego – zresztą już drugi konkurs z kolei - który stanąć miał w miejscu dawnego Pomnika Wdzięczności. Tym razem rezultat konkursu był zarówno przestrzennie jak i rzeźbiarsko dość obiecujący. Autorzy nagrodzonej pierwszą lokatą pracy: Tadeusz Pietrzakiewicz, Wojciech Sęczawa i Tomasz Celewicz z Gdańska zaproponowali rzeźbę symbolicznej „bramy” (il. 20), tak zrośniętą z dziejami miasta. Jednakże do dzisiaj projekt ten nie wszedł w fazę realizacji.

Epilog – lecz czy na pewno szczęśliwy...

W 2007 r. teren dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej ponownie stał się przedmiotem zainteresowania. Kończono tu bowiem budowę prestiżowej inwestycji – Muzeum Miasta Gdyni połączonego z Muzeum Marynarki Wojennej. Budynek stanął przy dawnym hotelu Polska Riwiera, a autorem projektu był gdyński architekt Krzysztof Kozłowski (il. 21).

W tym samym jeszcze roku władze miasta ogłosiły konkurs urbanistyczno-architektoniczny na Centrum Kultury w Gdyni, które miało być zlokalizowane właśnie w miejscu dawnej Dzielnicy Reprezentacyjnej, a właściwie w samym jej centrum, tj. w obrębie dawnego placu nadmorskiego. Program przestrzenny nowego zespołu przewidywał lokalizację takich budowli użyteczności publicznej jak teatr, mediateka i galeria, a zadaniem projektantów było także ukształtowanie placu otwartego widokowo na morze. To wła-

22. Projekt odznaczony I nagrodą w konkursie na Centrum Kultury w Gdyni z 2007 r., autorstwa Stanisława Fiszer z zespołem (fot. Maria J. Sołtysik)

śnie założenie zostało mocno podkreślone w warunkach konkursu. Zwycięską pracą okazał się projekt Stanisława Fiszer (il. 22), architekta prowadzącego praktykę zawodową w Paryżu i w Warszawie. Jednakże już pierwsze spojrzenie na przedstawioną przez niego koncepcję wskazuje na to, że ten warunek konkursu nie został w niej uwzględniony, a plac przed budowlami tworzącymi Centrum oddziela od morza aleja topolowa i przypadkowe i substandardowe elementy istniejącego zagospodarowania. Wolor widokowego kontaktu z morzem – główny atrybut tego miejsca – został gdzieś zagubiony. Miejmy nadzieję, że w dalszych pracach projektowych ten błąd zostanie skorygowany. Pozostaje też mieć nadzieję, że w związku z tą inwestycją doczekamy się realizacji idei placu śródmiejskiego otwartego na morze – idei, która od samego początku stanowiła myśl przewodnią urbanistyki Gdyni.